

HOOFSTUK 2:

DIE MULTI-GETRAUMATISEERDE KIND IN DIE MIDDELKINDERJARE

2.1 INLEIDING

Die tydperk tussen die sesde en twaalfde lewensjare van die kind, staan algemeen bekend as die middelkinderjare (Louw, *et al.*, 1998:325).

Gedurende hierdie ontwikkelingsfase, wat ook geassosieer word met die kind se laerskooljare, word 'n fundamentele grondslag neergelê wat die kind se sosio-emosionele en selfkonsepontwikkeling betref.

Die navorser is oortuig dat wanneer die kind in die middelkinderjare met multi-trauma gekonfronteer word moet die kind se sosio-emosionele ontwikkeling in ag geneem word, aangesien die trauma 'n negatiewe effek op die kritieke ontwikkeling van die kind kan uitoefen.

Die kind in die middelkinderjare beskik nie oor die vermoë en vaardighede om trauma konstruktief te verwerk en te hanteer nie. Dit is dus noodsaaklik dat die kind deur die proses ondersteun en begelei sal word. Dit gebeur egter dikwels dat die kind se ouers self so vasgevang word in hulle eie hantering van die trauma dat hulle nie daartoe in staat is om die kind deur die proses te ondersteun of te begelei nie. (Vergelyk Pennels & Smith, 1995:7.)

Die navorser is van mening dat terapeutiese toetrede tot die kind en die ondersteuning van die kind deur betekenisvolle sisteme, soos die skool en onderwysers, die kind deur die proses kan begelei en sy funksionering kan verbeter. Ten einde die kind sinvol te ondersteun en deur trauma te begelei is dit egter noodsaaklik dat die persoon / sisteem oor deeglike agtergrondskennis rakende die ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare, beskik.

In hierdie hoofstuk sal aandag gegee word aan die sosio-emosionele en selfkonsepontwikkeling van die kind in die middelkinderjare. Die verskillende fasette van die kind se sosiale-, emosionele- en selfkonsepontwikkeling sal bespreek word. Multi-trauma tydens die middelkinderjare en die spesifieke impak wat multi-trauma op die bogenoemde aspekte van die kind se ontwikkeling het, sal uitgelig word.

2.2 MULTI-TRAUMA IN DIE MIDDELKINDERJARE

Binne die middelkinderjare, soos in enige ontwikkelingsfase word die kind gekonfronteer met sekere probleme, stresvolle gebeurtenisse en selfs krisis. Wat veroorsaak egter dat 'n gebeurtenis of krisis as traumaties deur die kind beleef word?

'n Traumatiese gebeurtenis verskil van 'n stresvolle gebeurtenis of selfs 'n krisis in so ver dat trauma skielik en onverwags is en aanleiding gee tot gevoelens van vrees en hulpeloosheid by die kind (Lewis, 1999:6).

Hendriks, Black & Kaplan (1993:9) definieer trauma soos volg:

“When stresses that confront us are sudden, unexpected and catastrophic so that our usual way of coping are overwhelmed, we are left feeling intensely fearful and powerless to act, unable to put things out of our minds. We call this traumatic...”

Tendeschi & Clahaun (1995:17) sluit hierby aan en noem dat die volgende eienskappe daartoe bydra dat 'n gebeurtenis as traumaties beleef word:

- 'n Skielike en onverwagte gebeurtenis;
- Gebrek aan beheer oor die gebeurtenis;
- 'n Buitengewone gebeurtenis; en
- 'n Gebeurtenis wat langtermyn probleme of veranderings tot gevolg het.

Die navorser is van mening dat 'n gebeurtenis egter nie net vir 'n kind traumaties is wanneer die kind die primêre slagoffer van die gebeurtenis is

nie, enige kontak wat die kind met die gebeurtenis het – hetsy deurdat die kind self die slagoffer is; of deurdat 'n betekenisvolle persoon in die kind se lewe die slagoffer is; of deur blote waarneming van 'n traumatiese gebeurtenis – kan bydra tot die moontlike risiko dat die kind trauma beleef. (Vergelyk Lewis, 1999:6.)

'n Traumatiese gebeurtenis kan gevolglik gesien word as 'n onverwagte gebeurtenis waarby die kind direk of indirek betrokke is, waaroor die kind geen beheer het nie en wat die kind vreesvol en hulpeloos laat. Die gebeurtenis kan ook moontlik langtermyn verandering of gevolge vir die kind inhou, alhoewel die navorser meen dat dit nie altyd die geval hoef te wees nie.

Vanuit die navorser se betrokkenheid by verskeie laerskole, is die ondervinding egter dat kinders dikwels binne 'n gegewe tyd aan meer as een traumatiese gebeurtenis blootgestel word. Lewis (1999:9) verwys hierna as multi-trauma.

2.2.1 Trauma versus multi-trauma

Trauma in die middelkinderjare kan bestaan uit 'n enkele onverwagte gebeurtenis in die lewe van die kind. So byvoorbeeld kan die kind teenwoordig wees tydens 'n gewapende rooftog of betrokke wees in 'n motorkaping.

Multi-trauma kan 'n verskeidenheid van vorms aanneem. In die eerste plek kan dit gebeur dat 'n kind binne 'n gegewe tydperk aan verskillende onafhanklike, traumatiese gebeure blootgestel word (Lewis, 1999:9). 'n Kind kan byvoorbeeld betrokke wees in 'n motorkaping en binne 'n gegewe tydperk word daar ook by die kind se ouerhuis ingebreek. Verskillend, onafhanklike traumatiese gebeurtenisse kan daartoe aanleiding gee dat die kind multi-trauma beleef.

'n Ander vorm van multi-trauma is waar die kind 'n enkele traumatiese gebeurtenis beleef wat aanleiding gee tot verdere trauma's. Die kind word byvoorbeeld gekonfronteer met die onverwagte afsterwe van 'n ouer. Hierdie gebeurtenis kan weer tot verdere trauma aanleiding gee waar die kind skielik moet verhuis en by familie moet gaan woon (Lewis, 1999:10).

Binne sekere omstandighede gebeur dit ongelukkig ook dat kinders aan volgehoue of chroniese trauma blootgestel word. Lewis (1999:10) meen dat chroniese trauma verwys na 'n situasie waar kinders konstant aan traumatiese gebeure blootgestel word en dus herhaaldelik getraumatiseer word. Vanuit die navorser se betrokkenheid by skole kan die volgende voorbeelde van chroniese trauma genoem word: kinders wat blootgestel word aan gesinsgeweld; mishandeling; en kinders wat woonagtig is in informele nedersettings wat deur hoë misdaad en geweld gekenmerk word.

Multi-trauma kan dus gesien word as:

- a) Blootstelling aan verskillende onafhanklike traumatiese gebeure;
 - b) Blootstelling aan een traumatiese gebeurtenis wat aanleiding gee tot verdere traumatiese gebeure; en
 - c) Chroniese trauma;
- met die te verstane dat die kind direk of indirek by die gebeurtenis(se) betrokke is.

Soos enige ander slagoffer van trauma ervaar die kind in die middelkinderjare betekenisvolle psigologiese ongemak en disfunksie wanneer hy aan multi-trauma blootgestel word. Die kind in die middelkinderjare verkeer egter in 'n kritieke ontwikkelingsfase en ten einde die omvang en die impak van multi-trauma, op die kind se ontwikkeling te begryp is dit noodsaaklik om die normale sosio-emosionele ontwikkeling van die kind tydens die middelkinderjare te bestudeer.

2.3 **SOSIO-EMOSIONELE ONTWIKKELING TYDENS DIE MIDDELKINDERJARE**

Die middelkinderjare wat verwys na die tydperk tussen die sesde en twaalfde lewensjare van die kind, is 'n fase waarin die kind se sosiale netwerke, sosiale ervarings en kontak buite die gesin dramaties uitbrei (Du Toit, 1999:16 en Louw, *et al.*,1998:325).

Alhoewel die middelkinderjare 'n relatiewe rustige tydperk is wat die kind se fisiese ontwikkeling betref, is dit 'n kritieke tydperk wat betref die kind se sosio-emosionele ontwikkeling. Gesonde ontwikkeling tydens die fase lê die grondslag vir verdere ontwikkeling in adolessente en latere jare (Papalia & Olds,1992:242).

Die middelkinderjare is 'n tydperk waartydens die kind se interaksie met sy sosiale omgewing uitbrei en meer kompleks raak. Net so ryk en gevarieërd as wat die kind se interaksie met sy sosiale omgewing, in die fase is, net so ook is sy emosies rondom sy uitgebreide ervarings. (Vergelyk Turner & Helms, 1995:329.)

Erikson verwys na die middelkinderjare as die fase van arbeidsaamheid teenoor minderwaardigheid (Louw, *et al.*,1998:64). Die kind is ingestel om sekere vaardighede te bemeester en dit is belangrik vir die kind om sukses te behaal ten einde 'n gevoel van arbeidsaamheid en uiteindelijke bekwaamheid te behaal. (Vergelyk Louw, *et al.*,1998:64 en Meyer, Moore en Viljoen,1993:168.) Die samelewing en sosiale instellings binne die samelewing kom die kind hierin tegemoed deur geleenthede vir leer in interaksie te skep. Die sosiale ontwikkeling en die belangrikheid van die kind se interaksie met sy sosiale omgewing sal vervolgens bespreek word.

2.3.1 Sosiale ontwikkeling tydens die middelkinderjare

Die middelkinderjare is 'n tydperk wat gepaard gaan met die kind se toetrede tot die laerskool. Die kind begin uit die gesinskring beweeg en maak kontak met 'n veelheid van sisteme buite die gesin, onder andere die skool, onderwysers en 'n nuwe portuurgroep (Du Toit, 1999:25). Tydens die middelkinderjare brei die kind se sosiale horisonne gevolglik dramaties uit.

Turner & Helms (1995:348) identifiseer die volgende belangrike sosiale ontwikkelingstake tydens die middelkinderjare:

- Verhoogde sin van self en groter sensitiwiteit vir ander;
- Toename in interpersoonlike verhoudings;
- Toename in vriendskappe met lede van dieselfde geslag;
- Groter sosiale nuuskierigheid; en
- Meer gestruktureerde en georganiseerde sosiale aktiwiteite.

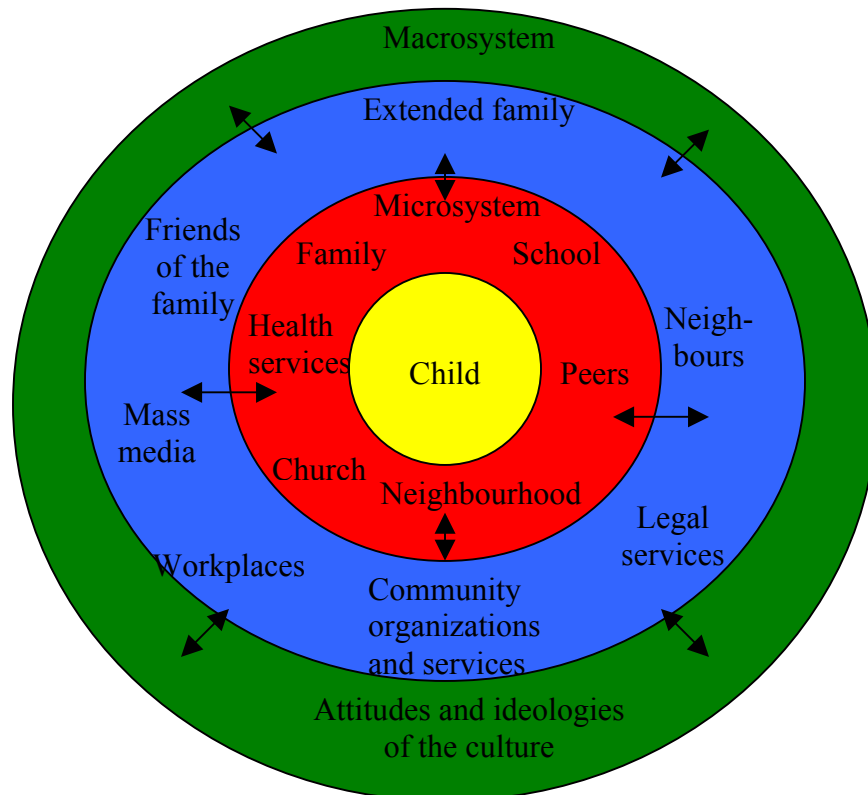
Papalia & Olds (1992: 277) sluit hierby aan en voeg die volgende ontwikkelingstake rakende die kind se sosiale ontwikkeling in die middelkinderjare, by:

- Die kind se selfbegrip en selfkennis brei uit;
- Die kind moet meer leer van die samelewing, reëls, rolle en verhoudings;
- Die kind moet gedragstandaarde ontwikkel wat beide persoonlik bevredigend is en wat ook aanvaarbaar binne die samelewing is; en
- Die kind moet leer om sy eie gedrag te beheer en verantwoordelikheid vir sy eie aksies te neem.

Dit blyk duidelik aan die navorser dat die kind se sosiale ontwikkeling nie binne 'n vakuum plaasvind nie, maar binne die konteks van sy uitgebreide sosiale leefwêreld. Binne die uitgebreide leefwêreld word die kind aan talle

nuwe ervarings, maar ook sisteme blootgestel wat 'n weselike invloed op sy ontwikkeling kan uitoefen.

Rice (1995:267) maak gebruik van die volgende model om die sosiale sisteme wat 'n invloed op die kind se sosiale ontwikkeling kan uitoefen, voor te stel.

Figuur 1: Bronfenbrenner se ekologiese model rakende die sosiale invloede op die ontwikkeling van die kind. (Rice, 1995:67).

Vanuit die voorafgaande model blyk dit dat die gesin, skool en portuurgroep 'n betekenisvolle rol in die kind se sosiale ontwikkeling speel. Alhoewel die gesin, skool en portuurgroep sekerlik die sisteme is wat die grootste impak op die kind in die middelkinderjare se sosiale ontwikkeling het, blyk dit vanuit die voorafgaande model dat die breër gemeenskap en gebeure in die

samelewing egter ook 'n rol speel en gevolglik ook 'n invloed op die kind se ontwikkeling kan uitoefen.

Met inagnome van die hoeveelheid tyd wat 'n kind daagliks by die skool en saam met onderwysers deurbring is dit duidelik dat die skool 'n prominente rol kan vertolk in die sosiale ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare.

2.3.1.1 Die rol en invloed van die skool op die sosiale ontwikkeling van die kind

Met die kind se toetrede tot die skool, bring die kind al hoe meer tyd weg van die gesin af deur. Nie alleenlik bring toetrede tot die skool 'n veelheid van kognitiewe ontwikkelings en uitdagings mee nie, maar die kind se sosiale parameters word ook beïnvloed. (Vergelyk Turner & Helms, 1995:343.)

Craig (1992:332) som die sosiale uitdagings wat die skoolgaande kind in die gesig staar soos volg op:

“ The social rules of the class room are complex. Relationships with classmates involve finding the right balance between cooperation and competition, relationships with the teacher involves a compromise between autonomy and obedience. And depending on the society, school-aged children are faced with new cultural demands...”.

Die navorser is van mening dat die kind nie alleenlik moet aanpas by 'n nuwe protuurgroep nie, hy/sy moet ook leer om vreemde volwassenes te vertrou en te voldoen aan nuwe kulturele verwagtings en skolastiese eise.

Binne die skool sisteem speel die onderwyser 'n prominente rol. Die kind in die middelkinderjare is dikwels nog baie afhanklik van volwassenes wat daartoe bydra dat die onderwyser 'n belangrike figuur

in die kind se lewe is. (Vergelyk Louw, *et al.*, 1998:325.) As daar in ag geneem word dat die gemiddelde kind in Suid-Afrika vir 'n periode van twaalf jaar, daaglik ongeveer ses uur op skool deur bring, blyk dit duidelik dat die onderwyser in baie opsigte as plaasvervangende ouer optree. (Vergelyk Turner & Helms, 1995:343 en Louw, *et al.*, 1998:352.)

Turner & Helms (1995:343) is van mening dat onderwysers dikwels deur hulle gedrag en wyse van onderrig, nie alleenlik hulle persoonlike oortuigings en houdings aan leerlinge oordra nie, maar ook leerlinge se gedrag direk kan beïnvloed. Louw, *et al.* (1998:352) sluit hierby aan deur op te merk dat alhoewel die huis nog steeds 'n primêre invloedse sfeer vir die kind is, oefen die skool en onderwysers 'n baie belangrike invloed op die ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare uit. Nie alleenlik fasiliteer onderwysers akademiese leer nie, maar dikwels tree hulle ook as "*psigoloog*" vir kinders met huislike en persoonlike probleme op.

Deurdat onderwysers as *in loco parentis* optree en in 'n posisie is om sekere probleme van die kind aan te spreek en sekere behoeftes te vervul, is die navorser van mening dat hulle in die aangewese posisie is om as rolmodel en versterker van kinders se sosiale interaksie te dien. Die navorser is verder van mening dat die onderwyser gevolglik ook 'n beduidende rol het om te speel wanneer dit kom by die multi-getraumatiseerde kind. Ten einde egter 'n positiewe rol te vervul is dit noodsaaklik dat onderwysers sal kennis dra van die impak wat multi-trauma op die sosiale- en emosionele ontwikkeling van die kind kan uitoefen.

2.3.2 Emosionele ontwikkeling tydens die middelkinderjare

Emosionele ontwikkeling verwys na die ontwikkeling van die kind se gevoelens, oftewel emosies en die uitdrukking van hierdie emosies in

verhouding met hulself, hul ouers, portuurgroep en letterlik alles binne die kind se leefwêreld (Rice,1995:232).

Die middelkinderjare gaan gepaard met groter emosionele volwassenheid wat impliseer die bereiking van groter emosionele buigbaarheid en groter emosionele differensiasie (Louw, *et al.*,1998:362). (Vergelyk Turner & Helms,1995:329.)

Die skoolgaande kind se emosionele ervarings brei uit en gevolglik ervaar hy meer diverse en gesofistikeerde emosies. Die kind se vermoë om die emosie wat ander ervaar, op te let en te verstaan, brei ook tydens die middelkinderjare aansienlik uit. (Turner & Helms,1995:329). Louw, *et al.* (1998:362) sluit hierby aan en meld dat namate kinders ouer word, word hulle instaat om emosionele etikette soos “woede” en “geluk” te identifiseer en aan hulle innerlike gevoelens toe te dig. Hulle word ook geleidelik beter daartoe instaat om hulle emosies in bedwang te hou en om hulle gevoelens weg te steek. (Vergelyk Du Toit, 1999:22.)

Alhoewel emosionele kalmte en beheersdheid kenmerkend is van die kind in die middelkinderjare (Du Toit,1999:23), kom daar tog tye voor waartydens die kind intense emosies beleef. Daar sal vervolgens kortliks gekyk word na spesifieke emosies wat die kind ervaar en wat die uitwerking daarvan op sy funksionering is.

2.3.2.1 Emosies wat die kind in die middelkinderjare ervaar

’n Verskeidenheid van emosies kan deur die kind in die middelkinderjare ervaar word. Vervolgens word die belangrikste emosies bespreek.

Vrees:

In die middelkinderjare is daar ’n afname in vrees wat verband hou met liggaamlike veiligheid. Daar is egter geen beduidende afname in vrees

vir bonatuurlike magte soos spoke of hekse nie (Turner & Helms, 1995:329 en Louw, *et al.*,1998:363).

Soos die kind in die middelkinderjare se sosiale grense uitbrei, is dit vanselfsprekend dat nuwe vrese ook nou hul verskyning maak. Turner & Helms (1995:329) is van mening dat nuwe vrese wat in die stadium voorkom verband hou met skool, onderwysers en hulle familie. (Vergelyk Louw, *et al.*,1998:363 en Du Toit,1999:24.) 'n Primêre en algemene vrees onder die meeste kinders is die verlies van 'n ouer. Amper net so belangrik vir die kind is vrees van 'n gebeurtenis wat 'n verleentheid is of wat sal lei tot verwerping of om as “*anders*” bestempel te word (Papalia & Olds, 1992:299). (Vergelyk Du Toit,1999:24.)

Die kind in die middelkinderjare probeer om angswekkende situasies te vermy en uitdrukking van hul vrese te onderdruk, aangesien die samelewing van hulle verwag om groot en dapper te wees (Du Toit, 1999:25). Die navorser is van mening dat die uiteinde van onderdrukte vrese, veral in die geval van multi-trauma, is dat die vrese dikwels in ander destruktiewe gedragswyses soos aggressie of onttrekking manifesteer.

Aggressie:

Die fisiese uitdrukking van aggressie en woede deur te slaan, te skop of te stamp word in die middelkinderjare voortgesit. Tydens die fase leer die kind egter dat woede ook op ander wyses gekanaliseer kan word deur dit verbaal uit te druk in die vorm van argumente of beledigings of selfs deur dit te onderdruk en te onttrek (Turner & Helms,1995:330 en Louw, *et al.*,1998:364).

Wanneer die kind aan traumatiese gebeure blootgestel word, wat hy nie in staat is om self te hanteer nie, ervaar die kind gevoelens van vrees en hulpeloosheid. Die navorser is van mening dat indien die gevoelens wat

met trauma gepaartgaan nie erkenning geniet en hanteer word nie, maar onderdruk word, dit in die vorm van woede en aggressie kan manifesteer. Thompson en Rudolph (2000:287) voeg by dat die kind se aggressie dikwels ook daarop gemik is om sy behoefte aan aandag, mag, beheer of 'n gevoel van waarde te bevredig.

Die navorser is van mening dat dit tydens die middelkinderjare egter nodig is dat die kind meer aanvaarbare wyses aanleer om sy behoeftes te bevredig, sy probleme op te los en meer konstruktiewe wyses te vind om uiting aan woede en aggressie te gee.

Liefde:

Die ouerhuis is die primêre bron waar kinders liefde ervaar en leer ken. Kinders leer reeds vanaf geboorte van liefde en daar is gevind dat kinders wat liefde ervaar makliker instaat is om liefde te betoon (Louw, *et al.*, 1998:363 en Du Toit, 1999:23).

Tydens die middelkinderjare verander die wyse waarop die kind uitdrukking aan liefde gee. Die kind ontgroeï in die fase sy egosentriese ingesteldheid en 'n sensitiwiteit vir ander ontwikkel wat aanleiding gee tot 'n meer volwasse manier om uitdrukking aan liefde te gee. (Louw, *et al.*, 1998:363). (Vergelyk Turner & Helms, 1995:332.)

Geluk en humor:

'n Wye verskeidenheid van situasies gee aanleiding tot gevoelens van geluk en satisfaksie by die kind. Die ontwikkeling van nuwe vaardighede, die bemeestering van uitdagings, om tyd saam met familie en maats deur te bring, verrassings en eie besittings is alles bronne van vreugde en geluk vir die kind in die middelkinderjare (Turner & Helms, 1995:331). (Vergelyk Papalia & Olds, 1992:257.)

Humor hou baie nou verband met geluk en is ook baie belangrik vir die kind in die middelkinderjare. Die kind in die middelkinderjare geniet dit om poetse te bak en grappies of grapraaisels te vertel. Louw, *et al.* (1998:387) meld in die verband dat namate die kind kognitief ontwikkel, neem hulle vermoë om humor te waardeer toe. So kan kinders net werklik vir iets lag as hulle dit verstaan en kognitief daardeur gestimuleer word. (Vergelyk Turner & Helms, 1995:331.)

Dit blyk dat die kind in die middelkinderjare 'n wye spektrum van emosies op 'n unieke wyse beleef en hanteer. Die navorser is van mening dat die wyse waarop die kind hanteer word, wanneer hy uiting aan hierdie emosies gee, 'n bepaalde invloed op sy emosionele ontwikkeling kan hê. Dit is dus belangrik dat volwassenes wat 'n betekenisvolle rol in die kind se lewe vervul hiervan bewus moet wees ten einde positiewe emosionele ontwikkeling en die toepaslike uitdrukking van emosies by die kind te fasiliteer, veral in die geval van die multi-getraumatiseerde kind.

'n Verdere aspek van die kind se ontwikkeling wat nou verband hou met sy sosiale en emosionele ontwikkeling is die kind se selfkonsep en die faktore wat 'n rol speel in sy selfkonsepontwikkeling.

2.3.3 Die ontwikkeling van die selfbeeld in die middelkinderjare

Die ontwikkeling van die selfbeeld asook die invloed wat dit het op die individu se sosio-emosionele aanpassing en algehele funksionering, is reeds vir jare lank 'n fokuspunt van navorsingondersoeke en ander literatuur. Oaklander (1988:281) verduidelik die belangrikheid van die selfbeeld soos volg:

“How we perceive and value ourselves determines to a great extent how we behave, how we cope with our life and how we manage ourselves...”

Die selfbeeld of selfkonsep beïnvloed 'n persoon se funksionering op alle terreine. Kilsrom & Klein (1997:6) beskryf die begrip selfbeeld eenvoudig as die beeld of konsep wat 'n persoon van homself het. Craig (1992:381) sluit hierby aan en definieër selfbeeld as 'n persoon se siening van homself as individu met sekere karaktereienskappe. Volgens die navorser kan die selfbeeld dus beskou word as die kognitiewe persepsie wat 'n persoon van homself het, asook die subjektiewe evaluering wat hy aan hierdie persepsies heg. (Vergelyk Du Toit, 1999:36.)

Gedurende die middelkinderjare ontwikkel die selfkonsep vinnig en die fase kan beskou word as 'n sensitiewe en kritieke periode vir die selfkonsepontwikkeling van die kind (Louw, *et al.*, 1998:387 & Du Toit, 1999:34). Soos die kind se sosiale kognisie ontwikkel, ontwikkel hy 'n meer komplekse en akkurate prentjie van die fisiese, intellektuele en persoonlike karaktereienskappe van ander. Tesame hiermee ontwikkel die kind ook 'n meer akkurate en komplekse prentjie van sy eie karaktereienskappe (Craig, 1992:381). Die kind begin homself en sy eienskappe vergelyk met die lede van sy portuurgroep en beskryf homself nie meer in terme van aktiwiteite nie, maar in terme van hoe goed hy aktiwiteite kan doen. (Vergelyk Rice, 1995:257.)

Die kind se kennis en beoordeling van homself raak toenemend meer akkuraat. Louw, *et al.* (1998:388) meld in die verband dat die kind se kennis en beoordeling van homself nie net gebaseer is op sy prestasie nie, maar ook op sy eie behoeftes en die verwagtings wat ander aan hom stel. Du Toit (1999:43) sluit hierby aan en meld dat die kind se selfbeeld verder ontwikkel vanuit die boodskappe en terugvoer wat hy van ander mense ontvang en hulle reaksies teenoor hom.

Rice (1995:258) identifiseer vier bronne wat 'n invloed het op 'n kind se selfbeeld en selfvertroue het, naamlik:

- Die kind se emosionele verhouding met sy ouers en gesin;

- Die kind se sosiale aanvaarding en bevoegdheid binne sy portuurgroep;
- Die kind se intellektuele vordering en sukses op skool; en
- Die houding van die samelewing en breër gemeenskap teenoor die kind.

Die navorser is van mening dat 'n verskeidenheid van bronne, persone en hulle houdings 'n positiewe of negatiewe impak op die kind se selfbeeld kan uitoefen. Die impak wat hierdie bronne het op die beeld wat die kind van homself het, het op sy beurt weer 'n positiewe of negatiewe impak of die kind se sosio-emosionele ontwikkeling. Dit blyk dat die selfbeeld van die kind 'n beduidende impak op sy ontwikkeling het, maar ook terselfde tyd beïnvloed dit die wyse waarop die kind struikelblokke en traumatiese gebeure in sy lewe sal hanteer.

White & Woollet (1992:156) stel dit soos volg:

“Individuals with high self-esteem are less likely to develop behavior problems, even in the face of extreme adversity....Moreover they recover more quickly from the effects of adversity even if they do succumb...”

Indien die kind dus 'n positiewe en gesonde selfbeeld ontwikkel kan dit daartoe bydra dat hulle probleme en trauma beter hanteer en gelukkiger kan wees as die kind met 'n lae selfbeeld (Vergelyk Papalia & Olds, 1992:218.)

Multi-trauma het egter 'n bepaalde invloed op die ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare en dit is noodsaaklik dat diegene wat op 'n gereelde grondslag met die kind kontak het kennis sal dra van die simptome van multi-trauma by die kind en die impak wat multi-trauma het op die ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare.

2.4 DIE SIMPTOME VAN MULTI-TRAUMA BY DIE KIND IN DIE MIDDELKINDERJARE

Soos enige ander slagoffer van trauma, ervaar die multi-getraumatiseerde kind betekenisvolle psigologiese ongemak en disfunksie. Alhoewel die proses van die trauma respons dieselfde is by kinders as by volwassenes, beskik die kind nie oor dieselfde vermoëns en vaardighede om deur die proses te werk nie. Die kind verkeer in 'n kritieke fase van ontwikkeling waartydens veronderstellings rondom hulself, ander en die wêreld neegelê word. Die middelkinderjare is 'n fase waarin verhoudings met hulself en ander gebou word en waartydens lewensvaardighede en probleemoplossende vermoëns aangeleer word. Multi-trauma en post-traumatiese stres reaksies wat daarmee gepaard gaan kan maklik 'n negatiewe impak op hierdie kritieke ontwikkeling van die kind hê. (Vergelyk Pennels & Smith, 1995:9 & Briere, 1992:17.)

2.4.1 Post traumatiese stres simptome

Die term post-traumatiese stres word deur Briere (1992:20) soos volg gedefinieer:

“The term post-traumatic stress refers to certain enduring psychological symptoms that reliably occur in reaction to a highly distressing, psychically disruptive event....”

Post-traumatiese stres verwys dus na 'n stel simptome wat voorkom nadat 'n individu aan trauma blootgestel is. Lewis (1999:13) identifiseer drie post-traumatiese simptome wat ervaar word as reaksie op multi-trauma:

- Herbelewing / terugflitse van die trauma;
- Vermydning van enige iets wat die persoon aan die trauma herinner;
- Oorsensitiwiteit wat gepaard gaan met angstigtheid en vrees.

(Vergelyk Briere, 1992:20 ; Hendriks, *et al.*, 1993:13 en Burgess & Hartman, 1992:77.)

Traumatiese gebeure word dikwels deur die kind herbeleef in die vorm van terugflitse of nagmerries wat deur omgewings- of sensoriese faktore gesneller word. In kontras hiermee poog die kind egter om enige herinnerings aan die trauma te vermy. (Vergelyk Briere, 1992:20.) Die navorser meen dat die konflik wat die kind ervaar tussen die amper automatiese herbelewing van die trauma versus kind se pogings om enige iets te vermy wat hom moontlik aan die trauma kan herinner, dan ook tot die kind se angstigtheid en vrees bydra.

Post-traumatiese stres simptome gaan dus gepaard met veranderings in die kind se gedagtes, emosies en gedrag. Alhoewel hierdie 'n normale respons op multi-trauma is, kan die simptome 'n negatiewe impak op die kind se ontwikkeling hê, indien dit nie sinvol hanteer word nie. Prior (1996:46) meld in die verband dat indien die kind se behoeftes wat uit trauma spruit nie aangespreek word nie, en / of in die geval waar die kind aan chroniese trauma blootgestel word, veroorsaak die stres van die trauma en die post- traumatiese simptome dikwels dat die kind genoodsaak word om ekstreme hanteringsmeganismes aan te wend. Hierdie ekstreme hanteringsmeganismes word deur die kind aangewend in 'n poging tot selfbehoud, maar dikwels hou dit negatiewe gevolge vir die kind se emosionele funksionering en psigiese gesondheid in.

Daar sal vervolgens gelet word op die spesifieke impak wat multi-trauma op die sosio-emosionele en selfkonsepontwikkeling van die kind in die middelkinderjare het.

2.4.2 Die impak van multi-trauma op die sosiale ontwikkeling van die kind

'n Verskeidenheid van die simptome wat met post-traumatiese stres en trauma geassosieer word hou direk verband met van die sosiale ontwikkelingstake van die kind in die middelkinderjare en kan gevolglik 'n negatiewe impak op dié aspekte van die kind se ontwikkeling hê.

Kinders reageer dikwels op trauma deurdat hulle reeds bemeesterde ontwikkelingsstake verloor en dus regresseer tot 'n vorige ontwikkelingsfase of vroeër ouderdom (Lewis, 1999:61). Wanneer die middelkinderjare beskou word vanuit Erikson se teorie as die fase van arbeidsaamheid teenoor minderwaardigheid, is die navorser van mening dat die impak van multi-trauma op die kind se vaardighede en vermoëns tot 'n 'n gevoel van minderwaardigheid by die kind kan bydra. (Vergelyk Louw, *et.al.*, 1998:64.)

Die navorser is verder van mening dat die verlies van reeds bemeesterde take nie net 'n impak op die kind se skoolwerk het nie, maar ook op die kind se spel en sy verhoudings met sy portuurgroep.

2.4.2.1 Die invloed van multi-trauma op die kind se skoolwerk en -vordering

Die kind wat aan multi-trauma blootgestel is is dikwels so oorweldig deur sy vrese, angs en herrinneringe aan die trauma dat sy vermoë om te konsentreer en helder te dink dikwels negatief beïnvloed word (Lewis, 1999:67). Barnard, Morland & Nagy (1999:27) sluit hierby aan en meld dat buiten vir konsentrasie probleme ervaar die kind dikwels probleme om nuwe inligting / materiaal te onthou. Sommige kinders ervaar selfs probleme om "ou" inligting of reeds bemeesterde vaardighede, te herroep.

Die navorser stem saam met Lewis (1999:68) dat dit in dié verband belangrik is dat die kind se klasonderwyser kennis sal dra van die kind se situasie en ook opgevoed sal word ten opsigte van die moontlike trauma simptome. Deurdat onderwysers as *in loco parentis* optree en in 'n posisie is om sekere probleme van die kind aan te spreek en sekere behoeftes te vervul, oefen hulle 'n sterk invloed op die kind se gedrag en sosiale ontwikkeling uit. Alhoewel dit primêr die

verantwoordelikheid van onderwysers is om die akademiese leerproses te fasiliteer, is onderwysers egter ook in die aangewese posisie om as rolmodel en versterker van kinders se sosiale interaksie te dien en kan onderwysers die multi-getraumatiseerde kind sinvol ondersteun en bystaan. (Vergelyk Naido,2003.)

Soos reeds gemeld beïnvloed multi-trauma die kind se vermoë om te konsentreer, die kind se geheue en vermoë om take te bemeester. Die kind kan ook reeds bemeesterde vaardighede verloor wanneer trauma met regressie gepaard gaan. Die navorser is oortuig dat al hierdie aspekte die kind se skoolwerk en skoolvordering negatief sal beïnvloed.

Die navorser is verder van mening dat die negatiewe invloed wat multi-trauma op die kind se skoolwerk en –vordering het ook aanleiding gee tot ander probleme wat onder andere probleme met die portuurgroep kan insluit.

2.4.2.2 Die invloed van multi-trauma op die kind se verhoudings met sy portuurgroep

Die portuurgroep vervul 'n baie belangrike rol in die kind se lewe tydens die middelkinderjare. Wanneer die kind aan multi-trauma blootgestel word kan die verandering in gedrag wat dit tot gevolg het, aanleiding gee tot probleme met die portuurgroep.

Geldard & Geldard (1999:178) verduidelik dat die kind wat aan trauma of multi-trauma blootgestel is dikwels sosiaal onvanpaste gedrag openbaar wat daartoe aanleiding gee dat die kind deur sy portuurgroep verwerp kan word. Die multi-getraumatiseerde kind is dikwels aggressief, wantrouig van ander, is nie selfgeldend nie en kan selfs self-destruktiewe houdings openbaar – wat alles daartoe bydra dat die

kind deur die portuurgroep verwerp kan word (Geldard & Geldard, 1999:178) .

Lewis (1999:69) verduidelik dat die kind gewoonlik met die afloop van traumatiese gebeure tydelik belangstelling verloor in aktiwiteite wat hy vroeër baie geniet het. Die vrese, angstigheid en herinneringe wat met die trauma gepaard gaan neem dikwels al die kind se energie in beslag wat tot gevolg het dat die kind eenvoudig nie daartoe in staat is om enige tyd of energie aan vriendskapsverhoudings of buitemuurse aktiwiteite te bestee nie.

Die portuurgroep vervul egter 'n baie belangrike funksie tydens die middelkinderjare :

- Die portuurgroep verskaf kameraadskap, dit wil sê die kind het iemand met wie hy kan gesels, speel en sy tyd mee verdryf;
- Die portuurgroep verskaf die geleentheid vir nuwe gedrag en om geleentheid om nuwe sosiale vaardighede aan te leer;
- Die portuurgroep help om kennis en inligting oor te dra;
- Die portuurgroep leer kinders van reëls en regulasies;
- Dit help om geslagsrolle te versterk;
- Die portuurgroep bring mee dat die emosionele bande wat die kind met sy ouers het verswak; en
- Laastens gee die portuurgroep aan kinders ondervinding in verhoudings waar hulle op gelyke voet met ander meeding (Louw, *et al.*, 1998:380).

As daar gekyk word na die aard en funksie van die portuurgroep tydens die middelkinderjare, blyk dit duidelik dat multi-trauma nie net direk 'n invloed op die kind se verhoudings met sy portuurgroep het nie. Indirek het dit ook 'n negatiewe impak op verskeie ander sosiale en emosionele ontwikkelingstake van die kind.

2.4.3 Die invloed van multi-trauma op die emosionele ontwikkeling van die kind

Die spesifieke impak wat multi-trauma op die kind se emosionele ontwikkeling het sal verskil van individu tot individu. Tedeschi & Calhou (1995:21) identifiseer die volgende emosies wat algemeen deur individue ervaar word wat aan multi-trauma blootgestel is:

- Skuldgevoelens;
- Woede en geïrriteerdheid;
- Vrees en angstigheid;
- Depressie.

(Vergelyk Lewis, 1999:30.)

Wanneer die kind aan multi-trauma blootgestel is gee dit dikwels aanleiding tot regressie in die kind se emosionele ontwikkeling. Barnard, *et al.* (1999:28) meld dat die kind dikwels terugkeer tot 'n vroeëre vlak van emosionele ontwikkeling en gedrag. Een van die merkwaardigste veranderinge wat dikwels hiermee gepaard gaan is hernude skeidingsang (Barnard, *et al.*, 1999:26). Lewis (1999:62) verduidelik dit soos volg:

“ Part of regressive behavior after a trauma may include being more clingy with parents, becoming more anxious or not wanting to separate from caregivers. Children have a great need for safety after a trauma, and generally the place where they feel the safest is with caregivers...”

Die navorser stem saam met Lewis (1999:62) dat dit in die meerderheid van gevalle wel voorkom dat die kind wat aan multi-trauma blootgestel is angstig raak wanneer hy van sy ouer(s) geskei word. Daar is egter gevalle – afhange van die aard van die trauma en die aard van die kind se verhouding met sy ouer(s) – waar die teendeel waar is, naamlik dat die kind sy ouer(s) en ouerhuis eerder wil vermy.

Vrees en angstigheid wat met multi-trauma gepaard gaan het ook 'n groot impak op die emosionele ontwikkeling van die kind. Die kind wat multi-getraumatiseerd is ontwikkel dikwels nuwe vrese wat direk verband hou met die trauma(s) wat hulle beleef het (Hendriks, *et.al.*,1993:14 en Barnard, *et.al.*,1999:27). Alhoewel die nuwe vrese wat die kind ervaar gewoonlik verband hou met die trauma kan die vrese baie gevarieërd wees. So kan 'n kind wat deur 'n groot hond gebyt is, bang wees vir alle groot honde of bang wees vir 'n spesifieke ras hond of bang wees om in die straat te loop waar die hond hom aangeval het. Buiten vir die spesifieke vrese wat direk met die trauma verband hou, meld Lewis (1999:56) dat kinders wat aan traumatiese gebeure blootgestel is dikwels ook oor die algemeen meer vreesvol en angstig is.

Jewett (1994:72) meld dat die fisiologiese reaksie wat met vrees en angstigheid gepaard gaan dikwels die kind se vrese en angstigheid vererger. Kinders wat angstig voel beleef gewoonlik die volgende fisiologiese reaksies: toename in polsslag, spierspanning, sweet, droë mond, kort van asem en hyg na asem . Hierdie normale fisiologiese reaksies op vrees veroorsaak dikwels dat die kind nog meer angstig voel wat aanleiding kan gee tot 'n toestand van paniek wat die kind uitgeput en weerloos laat (Jewett,1994:72).

'n Verdere emosie wat algemeen met trauma en multi-trauma geassosieer word is aggressie en woede. Multi-trauma laat dikwels die kind met gevoelens van aggressie en woede as gevolg van die verlies van beheer, hulpeloosheid en pyn wat deel uitmaak van die gebeurtenis (Lewis,1999:62). (Vergelyk Tedeschi & Calhoun,1995:23.)

Oaklander (1988:207) verduidelik die oorsaak van woede en aggressie by die kind soos volg:

“Parents and teachers often assume that a disturbance in the child comes form a specific internal source...on the contrary, it is the environment that

disturbs a child ...what he lacks internally is the ability to cope with an environment that makes him feel angry and fearful. And so when he strikes out in some way he does so because he doesn't know what else to do..."

Die navorser is van mening dat die probleem dikwels intree wanneer kinders uiting gee aan hulle aggressie en woede wat uit die traumatiese gebeure spruit deurdat die uitdrukking van hierdie emosies dikwels aanleiding gee tot verwerping en afkeur. (Vergelyk Jewett, 1994:123.) Dit het dikwels tot gevolg dat die kind in plaas daarvan om uiting aan aggressie en woede te gee, dit eerder onderdruk. Die onderdrukte aggressie en woede kom dan in die vorm van ander destruktiewe gedrag en emosionele probleme na vore. Schoeman (1996:88) meld in dié verband dat indien die kind nie die geleentheid gebied word om uiting aan die negatiewe gevoelens te gee nie en indien hy nie toegelaat word om sy aggressie en woede te besit nie, die gevoelens onderdruk sal word. Spanning bou by die kind op wat tot gevolg het dat 'n oormaat negatiewe energie opbou wat aanleiding kan gee tot psigosomatiese simptome, enuresis, enkoprese en selfs destruktiewe gedrag soos diefstal (Schoeman, 1996:171).

Dit is duidelik dat indien aggressie en woede wat met multi-trauma gepaard gaan nie sinvol hanteer word nie, dit kan aanleiding gee tot 'n verskeidenheid van ander probleme by die kind wat nadelig vir die kind se emosionele ontwikkeling kan wees. Die navorser is dus van mening dat dit belangrik is dat die volwassenes in die kind se lewe sal kennis dra van die oorsake van aggressie en ook sensitief sal wees in die hantering van die kind wanneer hy uiting aan sy woede en aggressie gee. (Vergelyk Lewis, 1999:63.)

'n Verdere emosie wat dikwels deur individue wat aan trauma blootgestel is, beleef word, is skuldgevoelens. Skuldgevoelens kan gesien word as 'n

pynvolle gevoel van berou oor wat gedoen en gesê is of wat nie gedoen of gesê is nie (Tedeschi & Calhoun, 1995:21). Lewis (1999:29) meld dat die kind in die middelkinderjare dikwels skuldgevoelens besit ten opsigte van wat hy kon gedoen het om die traumatiese gebeure te voorkom of wat hy tydens die gebeure kon gedoen het. Lindsay & Elsegood (1996:47) meld in die verband dat kinders 'n geneigdheid het om hulleself vir gebeure te blameer. Alhoewel self-blaam meer voorkom by jonger kinders, is Lindsay & Elsegood (1996:47) van mening dat die kind in die middelkinderjare dikwels terug regresseer tot hierdie emosie in tye van multi-trauma.

Die navorser wil die belangrikheid daarvan beklemtoon dat kinders in die verband die nodige versekering sal kry dat hulle nie te blameer is vir die gebeure nie en dat daar niks is wat hulle of enige iemand anders kon doen om die gebeure te voorkom nie.

Die middelkinderjare is dus 'n kritieke tydperk wat betref die kind se emosionele ontwikkeling. Dit is 'n tydperk waartydens die kind moet leer om emosies te herken, te besit en moet leer hoe om konstruktief en op 'n aanvaarbare wyse uiting aan emosies te gee. Multi-trauma gee aanleiding tot 'n verskeidenheid van oorweldigende emosies in 'n ontwikkelingsfase waar die kind nie noodwendig al opgewasse is om dit hanteer nie. Indien die kind nie die nodige ondersteuning en leiding ontvang en toegelaat word om die emosies te besit en uiting daaraan te gee nie, kan dit tot gevolg hê dat die kind emosioneel uitgeput en afgestomp raak.

As die interafhanklikheid tussen die kind se sosiale, emosionele en selfkonsepontwikkeling in ag geneem word is dit noodsaaklik om ook te let op die direkte en indirekte impak wat multi-trauma op die selfkonsepontwikkeling van die kind in die middelkinderjare het.

2.4.4 Die invloed van multi-trauma op die selfbeeld van die kind in die middelkinderjare

Multi-trauma het 'n negatiewe impak op die kind se selfbeeld, selfvertroue en selfbeeldontwikkeling. As daar alleenlik gekyk word na die onderskeie bronne wat 'n invloed op die kind se selfbeeld het - die gesin; sosiale aanvaarding binne die portuurgroep; vordering en sukses op skool; en houding van die samelewing teenoor die kind (Rice,1995:258), is dit duidelik dat multi-trauma 'n negatiewe impak op elke van die bronne en gevolglik ook 'n negatiewe impak op die selfbeeld en selfvertroue van die kind, uitoefen.

Multi-trauma gee dikwels daartoe aanleiding dat die kind voel dat hy sleg is of anders is as ander kinders en dit affekteer die kind se selfbeeld negatief (Lewis,1999:69). Lindsay & Elsegood (1996:117) meld dat wanneer die kind gekonfronteer word met trauma of verlies en die gepaardgaande veranderings in gedrag, emosies, skuldgevoelens en selfblaam, die kind se selfbeeld die risiko loop om negatief beïnvloed te word. (Vergelyk Tedeschi & Calhoun,1995:21.)

Vir die kind in die middelkinderjare is dit belangrik om sukses te behaal en na aanleiding van Erikson se teorie is die suksesvolle bemeestering van die vereiste vaardighede belangrik ten einde 'n gevoel van minderwaardigheid by die kind te voorkom en 'n gevoel van bekwaamheid te ontwikkel (Louw, *et.al.*, 1998:64). Die negatiewe impak wat multi-trauma op die kind se skoolwerk en –vordering het en ook op die kind se verhoudings met sy portuurgroep dra gevolglik alles daartoe by dat die kind 'n gevoel van minderwaardigheid ontwikkel en gevolglik word die selfbeeld van die kind negatief beïnvloed.

Die navorser meen verder dat multi-trauma ook gepaard gaan met gevoelens van magteloosheid, hulpeloosheid en verlies van beheer, en dat hierdie gevoelens opsigself kan bydra tot verlaging in die kind se selfbeeld indien dit nie sinvol hanteer word nie.

2.5 SAMEVATTING

Die kind in die middelkinderjare verkeer in 'n kritieke fase van ontwikkeling wat betref sy sosio-emosionele en selfkonsepontwikkeling. Wanneer die kind binne die kritieke ontwikkelingsfase aan multi-trauma blootgestel word kan dit 'n negatiewe impak op die kind se ontwikkeling hê.

Multi-trauma beïnvloed die kind se vordering en aanpassing op skool deurdat dit 'n impak op die kind se konsentrasievermoë, geheue en vermoë om helder te dink, uitoefen.

As gevolg van die impak wat multi-trauma op die kind se gedrag het, hou dit ook gevolge in vir die kind se verhoudings met sy portuurgroep. Die kind onttrek dikwels sosiaal en as gevolg van uiting van sosiaal onaanvaarbare emosies en gedrag word die kind dikwels deur sy portuurgroep verwerp.

Beide die invloed wat multi-trauma het op die kind se verhoudings met sy portuurgroep en op sy skoolwerk en –vordering hou negatiewe gevolge in vir die kind se selfbeeld en selfvertroue. Die aard van die emosies en gedrag wat dikwels met multi-trauma gepaard gaan impakteer dus negatief op die kind se selfbeeld.

Die invloed van multi-trauma op die ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare word soos volg deur Lewis (1999:30) saamgevat:

- Die kind mag indringende gedagtes rondom die trauma(s) beleef;
- Die kind sal die storie van die trauma(s) oor en oor vertel;
- Die kind ervaar skuldgevoelens;

- Die kind beleef verskeidenheid vrese wat direk verband hou met die trauma(s);
- Die kind is angstig en skrik maklik;
- Regressie – die kind verloor dikwels vaardighede wat reeds bemeester is – bednatmaak en duimsuig kom dikwels voor;
- Post-traumatiese spel;
- Probleme op skool – skoolwerk gaan agteruit en kind sukkel om skoolwerk te bemeester;
- Die kind sukkel om te konsentreer, vergeetagtig, swak geheue;
- Die kind onttrek sosiaal en verloor belangstelling in aktiwiteite wat hy voorheen geniet het;
- Geïrriteerdheid en aggressie kom voor;
- Gedragsprobleme by die skool en huis;
- Slaapversteurings wat insluit nagmerries, sukkel om te slaap en onwilligheid om alleen te slaap;
- Eetversteurings;
- Psigo-somatiese simptome soos hoofpyn en maagpyn.

(Vergelyk Burgess & Hartman, 1992:26 en Tedeschi & Calhaun, 1995:20.)

Dit blyk dat die impak van multi-trauma op die kind in die middelkinderjare, 'n bouse kringloop volg. Die interafhanklikheid van die verskillende fasette van die kind se ontwikkeling het tot gevolg dat impak op een terrein van ontwikkeling aanleiding gee tot verdere impak op ander terreine van ontwikkeling. Dit is gevolglik uiters belangrik dat volwassenes wat by die kind betrokke is kennis sal dra nie alleenlik van die ontwikkeling van die kind en die invloed van multi-trauma op die kind se ontwikkeling nie, maar dat daar ook deeglike kennis en vaardighede ontwikkel sal word in die hantering van die multi-getraumatiseerde kind ten einde hom deur die proses van trauma tot groei en ontwikkeling te begelei.

In Hoofstuk 3 sal aandag gegee word aan die hantering van die multi-getraumatiseerde kind en die rol wat onderwysers en spelterapeute, onderskeidelik, in die proses vervul.